

”Jag är hellre i elden”

Det var en gång en president i USA som stup i kvarten hävdade att han var utsatt för den största häxjakten i politikens historia. Men verklighetens häxjakter har ofta haft kvinnor, i synnerhet udda och utanförstående individer, som måltavla och offer, inte så ofta män på maktens tinnar.

I min gamla hemstad Kristinestad åtalades fyra kvinnor för att vara häxor, dömdes och brändes på bål inom loppet av en rätt kort tid på 1600-talet, då staden hade mindre än tvåhundra invånare. En av dem var Brita Larsdotter (avrättad 1677) som påstods kunna bota sjuka djur. Sannolikt var det groll som ledde till att borgmästarfrun anklagade Larsdotter ”för att ha kastat en besvärjelse med otur och sjukdomar över borgmästarfamiljen” (Yle 27.3.2018¹).

Visst kan trådar dras till Donald Trumps USA, och inte bara det, häxjakter har mycket gemensamt med dagens sammansvärjningsidéer jorden runt. Som universitetslektorn Marko Nenonen skriver i dagstidningen *Helsingin Sanomat* (2.4.2021) är häxförföljelser en nyckel till tolkning och förståelse av konspirationsteorier och förvrängd verklighet.

I samma tidning understryker kriminologen Maria Normann, i samband med sin recension (4.7.2021) av Teemu Keskisarjas bok *Kyllikki Saari – Mysterien ihmisten historia* (Kyllikki Saari – Mysteriets människors historia), att vi framför oss har ett ofantligt samhälleligt problem: mäns ofredande av och sexualvåld mot kvinnor. Det är knappast långsökt att se forna tiders häxjakter som led i traditioner av ”kvinnohat”.

En gedigen fackbok om ämnet i fråga är professor Marko Lamberg *Häxmodern. Berättelsen om Malin Matsdotter*, utgiven innevarande år.

I ett bihang till recensionen ”Kyllikki kuoli, miehet kertovat” (Kyllikki dog, männen berättar) funderar Normann på det här med detaljer och det privata, vad allt kan man och ska man lämna ut. Trots att Lamberg skriver om händelser som inträffade under 1600-talets senare hälft, berör också han forsknings-etiska frågor: ”Från ett strikt juridiskt perspektiv har

varken Malin eller hennes samtida någon personlig integritet längre.” Men forskningen står på ”säkrare grund när syftet med att redovisa information kan motiveras med annat än berättandets glädje.”

Häxmodern är i positiv bemärkelse ett påkostat verk. Det är sakligt illustrerat med brev, kartor, teckningar, målningar och foton – och bildernas ursprung noterade. Ett omfattande persongalleri jämte kort förklaring av den tidens namnskick underlättar läsningen. Källor och litteratur gläntar för möjligheter att läsa på och gå vidare.

Vanliga människors liv – i synnerhet i forna tider – återfinns sällan i dokument, om inte någonting speciellt inträffat, som att de råkat i ”rättvisans” klor. Fackboksförfattaren Rauno Lahtinens *Murhia ja hirmutekoja Turussa* (Mord och ohyggligheter i Åbo) från i år lyfter fram olika individers liv, leverne och livsbetingelser, vilket låter sig göras ”tack vare” rättsprotokoll och tidningsurklipp. På samma sätt har Lamberg kommit åt personhistorier och tidsskildringar, just för att ”rättvisa” skulle skipas och myndigheter minutiöst registrerat hela ”det stora oväsendet”.

I persongalleriet anges Malin Matsdotter, även Rumpare-Malin kallad, som ”bastuägare och misstänkt trollkona från Österbotten”. Det man kan veta om Malins bakgrund är att hennes far troligen hette Mats/Matti, att hon knappast var från någon av städerna på den tiden i Österbotten, Vasa eller Uleåborg, eftersom förhørsprotokollen bara uppger landskapet som hemort. Beträffande öknamnet Rumpare-Malin resonerar Lamberg att det å ena sidan kan ha kommit sig av hennes verksamhet som bastuägare, å andra sidan av det faktum att hennes första man, Erik Nilsson, dömdes för otukt med familjens kor (och sedan halshöggs och brändes på bål).

Malin hade finska som modersmål och det har på många olika sätt legat henne rejält i fatet. Dels kunde hon inte göra sig förstådd – tillräckligt – på svenska och dels fanns bland myndigheterna betydligt större misstänksamhet mot de finskspråkiga. De sågs som bärare av trolldom och trolldomskonster, till och med ute på de sju haven väckte finska sjömän under medeltiden respekt och rädsla.

Att Malin Matsdotter brändes levande kan således också ha haft att göra med hennes finska ursprung, eftersom dylikt inte hörde till vardagen i Sverige – betydligt vanligare var halshuggning. (Så vitt man

1 <https://svenska.yle.fi/artikel/2018/03/27/da-haxor-brandes-pa-bal-i-kristinestad-galleri-gottorp-presenterar-smastadens>

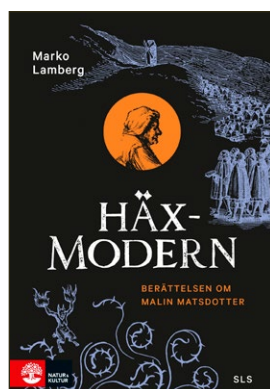
vet avlivades mellan åren 1300 och 1700 nästan 30 individer levande i lågorna, och antalet möjliga/osäkra fall är knappa 15. Malin blev sensommaren 1676 en av de absolut sista i Sveriges rike som – av myndigheter – avrättades på detta ohyggliga sätt.) Som Lambergs sammanfattning visar, tycks språk och härkomst ha varit utslagsgivande både ifråga om anklagelser och straffens beskaffenhet (här finns en synlig röd tråd som spinner vidare i Sverige under århundradens lopp; i Maja Hagermans *Käraste Herman. Rasbiologen Herman Lundborgs gåta* från 2015 kan man läsa vidare om diverse inställningar till samer och finnar under 1900-talets första hälft).

Marko Lambergs *Häxmodern* har redan recense-rats i glädjande många sammanhang, och säkert har *Nya Argus* läsare stött på de uppskattande texterna. Skildringen av Malin Matsdotters liv och onda bråda död samt av hela det övriga persongalleriet jämte ifrågavarande samtida är lärorik och gripande läsning.

Då på 1600-talet hade människor inte tillgång till dagens rackerier, så som internet, men det fanns andra sociala plattformar att tillgå för till exempel ryktes-spridning och mobilisering. Visst är det (eventuellt/ytligt sett) svårt att förstå hur till och med unga barn kunde anklaga/ange människor, vuxna, rentav egna föräldrar för häxeri och Blåkullafärder. Men den tidens förhållanden var långt från lika trygga och pålitliga, förutsägbara, som våra. Man kunde faktiskt förtjäna en slant och ett brottstycke av makt på angiveri och få chans att ge igen för gammal ost. Det ligger ganska nära till hands att dessutom se dylika anklagelser som ett slags modefluga. I vissa fall spelade förstås också gruppsyck och rädsla in, om man inte gick med i drevet och anklagade andra, kunde man själv bli utsatt.

Det finns ett par punkter jag själv särskilt fäster mig vid. Malin Matsdotter tycks ha en uppenbar och gedigen inre resning. Hon vägrar bekänna sådant som inte stämmer, saker hon inte gjort sig skyldig till: ”Jag är hellre i elden än lyssnar på sådant prat.”

Spindlar i näten, dirigenter i ”det stora oväsendet” eller ”det stora Blåkullabullret”, masshysterin som pågick mellan 1668 och 1676 i Sverige (nästan 300 individer avrättades för trolldom under dessa åtta

år), var de kommissioner som utsågs för att utreda häxprocesserna, driva dem till sin spets. Genom ledande frågor kunde kommissionsmedlemmarna själva underblåsa Blåkullahistorierna, vara med om att skapa skyldiga av oskyldiga.

Men det intressanta är det moderna, logiska tankearbete som skymtar i kulisserna, den process inom häxprocesserna som leder till helomvändning – också till en sorts moralisk baksmälla. Den här delen av Marko Lambergs skildring

är lika fascinerande som nyare *true crime*-fall. Undan för undan avslöjas lögner, pusselbit för pusselbit. Sanningen nystas upp genom systematiska förhör med angivarna, om och om igen: korthusen rasar.

Doktor Urban Hjärne, som ingick i den kommission som fann Malin skyldig, kommenterade efteråt i sin promemoria (3.10.1676 – här med Lambergs ord):

Hjärne förmodar att det i Stockholm fanns även andra ’gudfruktiga och förnuftiga människor’ som fattade att Djävulen inte hade sådan makt som många föreställde sig när anklagelserna utslungades. Samtidigt började andra betvivla religionens betydelse när de såg hur religiösa budskap och psalmsång under vaknätter bara förstärkte barnens iver att tala om Blåkulla och om kvinnor som transporterat dem dit.

Som avslutning, utan alltför mycket *spoiler*-fakta, är det kanske skäl att påpeka, att för många framstod Blåkulla-fantasierna som paradisiska berättelser. Blåkulla blev på sätt och vis motsvarighet/alternativ till Bibelns himmel och Edens lustgård.

GUNNAR HÖGNÄS

Marko Lamberg: *Häxmodern. Berättelsen om Malin Matsdotter*. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors/Natur & Kultur, Stockholm. 2021. Översättning från det finska originalet *Noitaäiti. Malin Matsintyttären tarina* (2019) av Ann-Christine Relander.

Se också Bo Lönnqvists essä ”Häxor till lust och leda” i *Nya Argus* 7–8 2020 (<http://www.kolumbus.fi/nya.argus/2020/7-8/haxor-bo-lonnqvist-nyaar-gus7-8-2020.pdf>)